

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

زمان پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۲/۱۵

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰۰

بررسی معماری قلعه های تاریخی قاجار در قیاس با قلاع خانی چهار محال و بختیاری

ندا امام بخش^۱، هومان صفایی^۲

۱- کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکز

۲- کارشناس ارشد معماری - دانشگاه آزاد اسلامی - علوم و تحقیقات تهران - واحد شهرکرد (مدرس دانشکده فنی بروجن)

Hoomans492@yahoo.com

چکیده

مطالعه و کاوش بناهای تاریخی که تجلی گر ارزش های فرهنگی، تاریخی، اجتماعی، مذهبی و به طور کلی جهان بینی انسان های جامعه در ادوار تاریخی متفاوت است، میراث گران بهایی برای نسل های آتی به شمار می رود و تداوم این بناهای تاریخی باعث استمرار هویت فرهنگی می شود. معماری قاجار بخش مهمی از تاریخ معماری ایران است و این اهمیت به واسطه شکل گیری جریان برجسته تحول و تغییر در فضای اجتماعی و همچنین در مفهوم کالبد فضا است. در دوره قاجار، شاهد احداث قلاع بسیاری در ایران هستیم. عموم قلاع ایران در دوره قاجار دارای دیواری بلند، عریض و طولانی، بر جهایی استوانه ای و چندوجهی، یک یا چند دروازه برای ورود و خروج و گاهی خندق بودند. نوع مناسبات حاکم بر زندگی قلعه نشینان تقریباً یکسان بود. این مناسبات در کنار عوامل طبیعی و جغرافیایی منطقه، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری بافت ساختمانی و عملکرد بخش های مختلف قلعه داشت. قلعه های چهار محال بختیاری به دو گروه درجه یک و درجه دو تقسیم می شوند. قلعه های درجه یک قلعه های وسیعی هستند که در آنها تزئینات به کار برده شده اما در قلعه های درجه دو این تزئینات به کار برده نشده است. پژوهش پیش رو بر اساس روش تحلیلی-توصیفی و با تکیه بر مطالعات کتابخانه ای و بررسی های میدانی به دست آمده است. این مقاله بررسی معماری قلعه های تاریخی قاجار در قیاس با قلاع خانی چهار محال و بختیاری می پردازد.

کلمات کلیدی: معماری، قلعه های تاریخی قاجار، قلاع خانی چهار محال و بختیاری

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۱-مقدمه

مسئله امنیت و دفاع از حریم، از مباحثی است که جوامع در طول تاریخ، با آن مواجه بوده اند. سرزمین ایران با توجه موقعیت خاص جغرافیایی، تحت عوامل متعددی، پیوسته دست خوش جنگ ها و لشکرکشی ها بوده است؛ از این روی موضوع دفاع، یکی از دغدغه های اصلی مردمان این سرزمین محسوب می شده است. این فرایند سبب شده تا فضاهای ساخته شده با رویکرد تدافعی، به عنوان بخشی از فرهنگ این جامعه قلمداد شود. بنابراین مطالعه معماری قلعه ها می تواند، اطلاعات ارزشمندی را در مورد تحولات سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جوامع آن دوران، تبیین کند(شریف کاظمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱). معماری ایران درگذر سده ها تنوع زیادی از خود به نمایش گذاشته هم در ساختار هم از نظر زیبایی شناسی و رفته رفته به نوعی منسجم و منطقی به دور از سنت ها و تجربه های پیشین پیشرفته کرده است بدون ابداعات ناگهانی و با همه آسیب های مکرر برخاسته از تهاجمات و ضربه های فرهنگی این معماری به موقعیتی منحصر بفرد دست می یابد و این توانایی هنگامی مشخص می شود که کیفیتی خلاق و استثنایی بر سراسر تاریخ معماری ایرانی غالب می گردد در این میان خانه ها در پی دوره های تاریخی مورد مطالعه مخصوصا قاجار با ارایه طرحی به واقع ایرانی علیرغم شواهد زیادی از تأثیرات اروپای غربی بیشترین ویژگی های معماری دوره خود را حفظ کرده اند(بابازاده اسکوئی و پاکروان، ۱۳۹۰: ۱).

از نظر کارکردهای معماری قلعه ها طیف وسیعی از سازه ها را در بر می گیرد. تنوع در شکل ظاهری قلعه ها موجب شده تا تصور شود که وجود قلعه ها قبل از اینکه ناشی از ضرورت انطباق با محیط جغرافیایی خاص بوده باشد و یا نتیجه شدت گرفتن ناامنی، بیشتر متأثر از سبک معماری به خصوصی است. به عبارتی دیگر، شکل قلعه، نوعی معماری است که در موارد گوناگون به کار رفته و از ویژگی های کهن تمدن ایرانی در فلات آسیای مرکزی و خاور نزدیک است(سهیلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۲).

دوره قاجار یکی از مهمترین ادوار متاخر معماری و شهرسازی دوران اسلامی در ایران می باشد. اگر چه معماری و شهرسازی ایران در عصر صفوی به اوج خود رسید، اما تحولات مختلف فرهنگی و دوام و پایداری نسبی حکومت قاجار موجب شکوفایی کم نظیر کمی و کیفی در معماری و شهرسازی شد. این دوره، به سبب نزدیکی زمانی و برجای ماندن بسیاری اسناد و منابع گوناگون نوشتاری و تصویری و آثار معماری، واسطه‌ی ما برای شناخت و فهم فرهنگ و زندگی و معماری در تاریخ ایران است(شیخی سینی، ۱۳۸۹: ۱). دوره قاجار، قلعه های زیادی به ویژه توسط حاکمان و سران محلی، به عنوان مقر سکونت ساخته شده است(رضالو و همکاران، ۱۳۹۳: ۱). معماری دوره قاجار مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران را ارتقاء بخشید و نوآوری‌هایی از نظر شکل دهی فضا به وجود آورد. هر چند این معماری صلابت پیش را ندارد، اما شکل‌های جدیدی وارد معماری می‌کند که آمیزه ای از ویژگی‌های معماری ایرانی-اروپایی است. در این زمان، قلعه ها (خانه ثروتمندان) بیش از پیش با سرمشق‌گیری از بناهای اروپایی ساخته شدند. معماری این بناها به

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

عنوان یکی از بناهای شاخص دوره قاجار، هم به لحاظ عملکردی و هم به لحاظ زیباشناسی، از غنای اصیل معماری ایران برخوردار است (طاهری، ۱۳۹۸: ۱).

یکی از مهمترین مناطقی که می توان ویژگی های معماری و شهرسازی این دوره را در آنجا مورد بررسی قرار داد، استان چهارمحال و بختیاری می باشد (شیخی سینی، ۱۳۸۹: ۱). استان چهار محال و بختیاری همواره نقش مهمی در ساختار تحولات اجتماعی - اقتصادی داشته است. با توجه به اینکه قدرت و حاکمیت بلامنازع خوانین که خود را مالک جان و مال رعایا می دانستند، رعایا را مجبور می کردند تا بیشتر تلاش کنند تا خوانین بتواند قلعه مد نظر خود را بسازند. ضریب حفاظتی قلعه ها بالا بوده است و امنیت ساکنین را در مواقع جنگ و هجوم دشمنان تا اندازه تأمین می کرده است. ایجاد قلعه در چهارمحال بختیاری بدین منظور صورت می گرفته است که مکانی امن برای اسکان خوانین و خانواده آنها فراهم شود به صورتی که از یک طرف امنیت را فراهم کند و از سوی دیگر ابهت حاکم را نمایان سازد. اهمیت دوره مزبور در این منطقه بیشتر به دلیل نفوذ سران بختیاری در دستگاه حاکمه بوده است بطوریکه همواره صد نفر از سواران بختیاری حفظ نظم تهران، حتی نگهبانی از دربار قاجار را بر عهده داشتند. بدین لحاظ سران ایل بختیاری طی دوره قاجار، از قرب و منزلتی فراوان برخوردار بودند و حتی بعضی مواقع خان های ایل به عنوان عامل حکومتی تلقی می شدند (شیخی سینی، ۱۳۸۹: ۱). استان چهارمحال و بختیاری از جمله مناطق کوهستانی فلات مرکزی ایران محسوب می شود که دربخش مرکزی رشته کوه های زاگرس واقع شده این استان از شمال و مشرق به استان اصفهان از مغرب به استان خوزستان محدود می شود همچنین درطول تاریخی برسرراه های تجاری شرق به غرب قرارداشته و همواره جز مناطق مهم نظامی محسوب می شده است از آن جای که تعدادی از این قلعه ها کماکان دراین استان پابرجا مانده است هنرهای تزئینی و کاربردی زیبایی ازجمله نقاشی هنر و سنگ تراشی و معرق منبت برروی چوب دراین بنا ها به خوبی مشهود است (نظری گشنیگانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱). با توجه به مطالب بیان شده پژوهش حاضر به دنبال بررسی معماری قلعه های تاریخی قاجار در قیاس با قلاع خانی چهار محال و بختیاری می باشد.

۲- پیشینه پژوهش

قربانی و ولی بیگ (۱۳۹۴)، پژوهشی با عنوان "تحلیل ویژگی های ورودی ها در معماری قلعه های استان چهارمحال و بختیاری" انجام دادند. از تحلیل های انجام شده مشخص شد در ساختار تزئینات، مصالح کاربردی و ویژگی های هندسی ورودی ها می توان نکات مشترکی را که بیانگر شیوه معماری ساخت آنهاست به دست آورد (قربانی و ولی بیگی، ۱۳۹۴: ۱).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

شریف کاظمی و همکاران (۱۳۹۴)، پژوهشی با عنوان "شناخت ساختار کالبدی و کارکرد قلعه های دوره قاجار در شهرستان بشرویه" انجام دادند. نتایج مطالعات نشان می دهد که فضای سیاسی و اجتماعی آن دوران تأثیر فراوانی بر ساختار این ابنیه داشته است به نحوی که شناخت کالبد، بدون شناخت مفاهیم در پس آن، میسر نیست.

زارعی و حیدری باباکمال (۱۳۹۳)، پژوهشی با عنوان "اهمیت قلاع و استحکامات دوره قاجار منطقه شهداد در برقراری امنیت اجتماعی حاشیه غربی کویر لوت" انجام دادند. نتایج پژوهش نشان می دهد این ساختارها در تحولات سیاسی و اجتماعی منطقه نقش تعیین کننده ای داشته اند که می توانسته ارزش آن ها را بیش از پیش نمایان کند. چنانچه هسته ی شکل گیری خود شهر شهداد، قلعه کهنه شهداد بوده است. هم چنین به علت ناامنی حاشیه غربی کویر لوت، وضعیت استراتژی و سوق الجیشی شهداد و قرارگیری آن بر سر راه ارتباطی کرمان - خراسان، پتانسیل های قابل توجهی در خصوص قلاع و استحکامات دفاعی برای این منطقه می توان در نظر گرفت. بیشتر قلاع این دوره مربوط به قرون متأخر اسلامی به خصوص دوره قاجار است که برخی از آن ها بر پایه قلاع قدیمی تر ساخته شده اند. با توجه به عدم امنیت منطقه در این دوره، ساخت قلاع فوق امری منطقی است.

رضا لو و همکاران (۱۳۹۳)، پژوهشی با عنوان "بررسی معماری بنای تاریخی قلعه مظفری شهر الشتر" انجام دادند. قلعه مظفری را می توان به عنوان یکی از مهمترین استقرارهای مربوط به دوره قاجار و پهلوی در شهر الشتر معرفی کرد که دارای ویژگی های معماری و تزیینات مخصوص به خود میباشد و قابل مقایسه و تطبیق با سایر قلاع کوهستانی عهد قاجار و پهلوی غرب کشور و همچنین خانه های تاریخی واقع در استان لرستان است. بنای قلعه مظفری را می توان الگویی از معماری بومی منطقه دانست که تأثیر زیادی در چگونگی شکل گیری بافت شهری الشتر داشته است. از منظر بهسازی آثار تاریخی، لازم است این بنا بیش از پیش مورد توجه مسئولان قرار گیرد.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق تاریخی - تفسیری است و روش استدلال این پژوهش، قیاسی است. که با مطالعات کتابخانه ای و اسنادی به بررسی و تحلیل مؤلفه های مختلف معماری و ساختارها در قلعه های مورد بررسی در پژوهش می پردازد.

۴- موقعیت، نوع و کارکرد قلعه ها

محققان، قلاع ایران را در تقسیم بندی کلی به دو نوع کوهستانی و جلگه ای و از لحاظ موقعیت جغرافیایی ساخت آن ها و کاربری به انواع مختلف نظامی و سرحدی، راهداری، حاکم نشین و تقسیم کرده اند. قلعه ها از نظر محل استقرار به دو دسته عمده قلعه های کوهستانی و قلعه های دشتی یا جلگه ای تقسیم شده اند (سپهیلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۸). در قلعه های کوهستانی، قلعه در صعب العبورترین بلندی کوهستانی بنا می شدند و چون طرح و نقشه ای از پیش آماده نداشتند، طراح یا معمار حصارها، برج ها، اتاق ها و ورودی ها را با توجه به موقعیت طبیعی صخره ها احداث می کردند.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

به این علت اغلب قلعه های کوهستانی طرح هندسی مشخص نداشتند. قلعه هایی که در دشت بنا می شد عمدتاً طرح هندسی مشخصی داشتند و دارای نقشه های مربع، مستطیل، چند ضلعی و مدور بودند (کیانی، ۱۳۸۶: ۱۵). این نوع قلعه ها در نخستین نگاه با برج و بارو نشان مشخص می شوند. برج و باروها برجسته ترین و خارجی ترین نشانه این گونه قلعه هاست (سپهیلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۸). از نظر استقراری نیز قلاع ایران نسبت به وضع طبیعی محل و مصالح موجود در آنجا به اشکال مختلفی ساخته شده اند. چنانچه ساخت قلاع در تاریخ ایران پیش از اسلام و ایران اسلامی ارتباطی تنگاتنگ با ضروریات سیاسی، اقتصادی و جغرافیایی داشت. از همین روست که قلاع را در کوه های صعب العبور، کنار آب و چشمه سارها، پیرامون شهرها و مشرف بر آنها می ساختند و نقش آنها در تحولات سیاسی گوناگون مانند به قدر ترسیدن و سقوط حکومت آنها، در بحران های داخلی و یورش اقوام بیگانه به عنوان پناه گاهی برای مخالفان سیاسی و نیز به عنوان هسته شکل گیری شهرها و پدید آمدن شهری در کنار آنها بسیار مهم بوده اند (زارعی و باباکمال، ۱۳۹۳: ۱۹۹).

۵- معماری قلعه ها در دوره قاجار

با ورود اسلام به ایران سبک های معماری اسلامی نیز در جایجای این سرزمین کهن رخ نمایان کرد و هنرمندان زیر دست ایرانی توانستند این معماری را به بهترین شکل به منصف ظهور بگذارند، در این میان در دوره قاجاریه شیوه جدیدی در معماری ایرانی اسلامی پدید آمد اما سبک های معماری در دوره ناصرالدین شاه به دلیل مرادیه زیاد با اروپا و سفر های متعدد شاه دستخوش تغییرات زیادی شد و از این رو معماری دوره قاجار را می توان به دو دسته از آغاز سلطنت محمدخان تا محمد شاه و دسته دوم از آغاز سلطنت ناصرالدین شاه تا پایان سلطنت قاجاریان تقسیم کرد (هاشمی نیا و میرکازهی نیا، ۱۳۹۵: ۱). در قلاع این دوره شکل، جنس و تعداد برج و باروها به اهمیت و وسعت هر شهر و نیز به شرایط اجتماعی و طبیعی هر منطقه بستگی داشت. اما عموم آن ها دارای دیواری بلند، عریض و طولانی و برج هایی استوانه ای یا چند وجهی و یک یا چند دروازه برای ورود و خروج و گاهی نیز خندقی در گرداگرد خود بودند که دسترسی به آن را دشوار می کرد. با وجود تفاوت هایی که از نظر شکل، ابعاد، اندازه، طرح و مصالح در این گونه قلعه ها وجود دارد، از لحاظ نوع مناسبات حاکم بر زندگی قلعه نشینان، تقریباً یکسان بودند. این مناسبات در کنار عوامل طبیعی و جغرافیایی منطقه، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری بافت ساختمانی و عملکرد بخش های مختلف قلعه ها بر عهده داشته و همه آنها را در نوع ویژه ای از معماری گرد آورده است. همچنین قلاع که عموماً دارای استحکامات نظامی از جمله برج، بارو و خندق می باشند، برخی حکومتی، برخی مسکونی، برخی حکومتی مسکونی هستند (سپهیلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۲). در واقع می توان گفت که معماری دوره قاجار مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران را ارتقاء بخشید و نوآوری هایی از نظر شکل دهی فضا به وجود آورد. هر چند این معماری صلابت پیش را ندارد، اما شکل های جدیدی وارد معماری می کند که آمیزه های از ویژگی های معماری ایرانی-اروپایی است (طاهری دهکردی، ۱۳۹۸: ۱۴). عموم قلاع ایران در دوره قاجار دارای دیواری بلند، عریض و طولانی، بر جهایی استوانه ای و چندوجهی، یک یا چند

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

دروازه برای ورود و خروج و گاهی خندق بودند. نوع مناسبات حاکم بر زندگی قلعه نشینان تقریباً یکسان بود. این مناسبات در کنار عوامل طبیعی و جغرافیایی منطقه، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری بافت ساختمانی و عملکرد بخش های مختلف قلعه داشت (لشکری و شریفی نیا، ۱۳۹۷). در این دوره قلعه طوری ساخته شده که از نظر بعد زیبایی معماری در نوبه خود حائز اهمیت می باشد و دارای خصوصیات چوین ساختمان اربابی که در دو بخش دو طبقه با ایوان و با ستون های مدور آجری جلب نظر می کند، از ویژگی های دیگر قلعه ها در وسط حیاط یک حوض آب دایره ای شکل به عمق یک متر و به قطر حدوداً ۶ متر وجود دارد و ویژگی دیگر قلعه ها در پشت حیاط خلوت بخش قوشخانه یا کبوترخانه تعبیه شده است که محل نگهداری کبوتران کوهی و اهلی بوده است (اسکندر زاده و منصور نیلانلو، ۱۳۹۵: ۱). به طور کلی معماری کلان قلعه های دوره قاجار به شرح زیر می باشد:

- استفاده از پنجره های عمودی مشبک رنگی به نام ارسی

- استفاده از رنگ قرمز یا ارغوانی در کاشی های خشتی هفت رنگ

- استفاده از نقش گل لندنی در کاشیکاری

- استفاده از کنگره های کنار بام کاخ ها

- استفاده از نقش و متیف های تخت جمشید

- عناصر تزئینی و نما کاری تحت تاثیر عناصر غربی

- ایجاد ایوانهای عظیم و مرتفع در ورودی ها

- مرکزیت بنا با ستون و سرستونها

- بنا ها به شکل مرتفع که حاکی از عظمت و قدرت

- مصالح سنگ و سیمان و آهن

۶- پیشینه قلعه در استان چهارمحال و بختیاری

ساخت قلعه تا ۸۰ سال پیش در چهارمحال و بختیاری تداوم داشته است (شیخی سینی، ۱۳۸۹: ۱). پیشینه قلعه در استان چهارمحال و بختیاری به پیشینه یک جا نشینی و شکل گیری روستا در استان باز می گردد. تخریب و از بین رفتن این قلاع در میان بافت روستا به آنها جنبه ای افسانه ای، تاریخی داده است و بدون آنکه از سازندگان و استفاده کنندگان از آنها اطلاع مشخصی وجود داشته باشد بنام یکی از پادشاهان و اساطیر نام گذاری شده اند مانند: قلعه بهرام

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

گور، قلعه رستم، قلعه کیکاووس و ... آنجایی که در انتصاب این امکانه در مانده اند نام قلعه قدیمی بر آنها نهاده اند. و یا در بافت روستایی، آنجایی که اثری از مخروبه های قلاع وجود ندارد محله یا کوچه ای بنام قلعه نامیده می شود. مانند محله سرقلعه، کوچه قلعه، کوچه قلعه حاجی و ... ممکن است بعضا هیچ گاه قلعه نبوده باشند ولی باعث شکل گیری و بوجود آمدن قلاع خوانین و حکام محلی بوده اند که امروزه در بسیاری از روستاهای استان مخروبه های آنها و روستاهایی چند به صورت زنده و فعال و یا به صورت نیمه مخروبه بجای مانده و آنها را قلعه خانی می نامند (امام بخش و صفایی بروجنی، ۱۳۹۹: ۴۵).

۷- وضعیت فعلی قلعه های چهارمحال بختیاری

از این نظر قلعه های چهار محال و بختیاری به سه گروه تقسیم می شوند:

۷-۱ قلعه های معمور و آباد

قلعه هایی هستند که اگرچه بناهای جنبی آنها تخریب گردیده، ولی ساختمان اصلی سالم به جای مانده و به صورت فعال جهت سکونت و یا امور فرهنگی مورد بهره برداری قرار می گیرد.

۷-۲ قلعه های نیمه ویران

ملحقات و بناهای جنبی تخریب و ساختمان اصلی کما بیش آسیب هایی را متحمل و به صورت نیمه فعال مورد بهره برداری قرار می گیرند.

۷-۳ قلعه های مخروبه

سهم عمده قلعه ها را تشکیل می دهد و در میان مخروبه ها می توان دیوار های فروریخته و ستون های افتاده و یا ایوان به جا مانده را مشاهده نمود (آخوندی سورکی، ۱۳۷۲: ۱۸۵).

۸- معماری قلاع خانی چهارمحال و بختیاری

مجموعه ای از عوامل در قالب عوامل ثابت و متغیر، هویت معماری هر دوره را شکل می دهند. عوامل طبیعی، در معماری مناطق مختلف و در دوره های مختلف تاثیرگذار است. معماری در استان چهارمحال و بختیاری از گذشته تاکنون و با توجه به شرایط جغرافیایی آن، در دوره های مختلف، هویت خاص و تقریبا یکسانی داشته است. شکل هر بنا با توجه به عملکرد، محیط طبیعی و نوع مصالح در دسترس، دارای تفاوت های ظاهری و کارکردی است (شمس دهکردی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱).

قلعه های استان چهارمحال و بختیاری از جمله یادگارهای ارزشمند دوره قاجار است که تزیینات وابسته به معماری آن همواره جلوه ویژه ای داشته است (احمدی و اصغریان، ۱۳۹۷: ۶۳).

نوع معماری قلعه های چهار محال بختیاری به دو گروه تقسیم می شوند:

۸-۱ درجه یک

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

قلعه های درجه یک قلعه هایی هستند که با استفاده از آجر و ازاره و ستون های سنگی مرغوب ساخته شده، تزئینات در ستون ها و ازاره ها بکار رفته و دارای اطاق های مزین و مجلل هستند.

۲-۸ درجه دو

قلعه های درجه دو همچون قلعه های دیگر وسیع و کامل ساخته شده اند ولی از تزئینات در دیوارها و ستون ها استفاده نشده مثلا: چند قاب گچبری در سردرب اطاق اصلی یا سربخاری های دیواری هستند. در کل نسبت به نوع اول ساده تر می باشند (آخوندی سورکی، ۱۳۷۲: ۱۸۵).

جدول ۱- مقایسه قلعه های دوره قاجار و قلاع خانی چهار محال و بختیاری

نوع و ویژگی های قلاع خانی چهار محال و بختیاری	ویژگی های قلعه های تاریخی قاجار
قلعه های معمور و آباد	- دیواری بلند، عریض و طولانی
قلعه های نیمه ویران	- برجهایی استوانه ای و چندوجهی
قلعه های مخروبه	- یک یا چند دروازه برای ورود و خروج و گاهی خندق
از تزئینات استفاده شده.	دو بخش دو طبقه با ایوان با ستون های مدور آجری
از تزئینات استفاده نشده	استفاده از پنجره های عمودی مشبک رنگی به نام ارسی
شکل هر بنا با توجه به عملکرد، محیط طبیعی و نوع مصالح در دسترس، دارای تفاوت های ظاهری و کارکردی است.	- استفاده از رنگ قرمز یا ارغوانی در کاشی های خشتی هفت رنگ
-	- استفاده از نقش گل لندنی در کاشیکاری
-	- استفاده از کنگره های کنار بام کاخها
-	- استفاده از نقش و متیف های تخت جمشید
-	- عناصر تزئینی و نما کاری تحت تاثیر عناصر غربی
-	- ایجاد ایوانهای عظیم و مرتفع در ورودیها
-	- مرکزیت بنا با ستون و سرستونها
-	- بنا ها به شکل مرتفع که حاکی از عظمت و قدرت
-	- مصالح سنگ و سیمان و آهن

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

منبع: مطالعات نگارنده

۹- نتیجه گیری

سرزمین ایران با موقعیت خاص جغرافیایی خود، پیوسته دستخوش تهاجمات، جنگ‌ها و لشکرکشی‌ها بوده است، چنانچه مطالعه قلعه‌ها و استحکامات دفاعی ایران در هر دوره و مکانی، اطلاعات ارزشمندی در مورد سیستم دفاعی ایران در دوره‌های گذشته را ارائه می‌دهد. در پژوهش حاضر به مقایسه معماری قلعه‌های دوره قاجار و قلاع خانی در استان چهارمحال و بختیاری پرداخته شده است. در واقع طرح‌های قلعه‌ها در هر دوره بر اساس تجربیات گذشته نسبت به حملاتی که صورت می‌گرفته ساخته می‌شده است. قلعه‌ها اقامتگاه شاه و درباریان و پناهگاه مردم بودند لذا از لحاظ استحکامات بسیار قوی ساخته می‌شدند. معماری قلعه‌ها در دوره قاجار دستخوش تحولات زیادی شد و معماری ایرانی به تدریج غنای هنری خود را از دست داد و تحت تأثیر هنرهای غربی قرار گرفت. عواملی چون تماس با غرب، تأثیر حضور استعمار، انسجام اجتماعی در قالب شکل‌گیری طبقات نوین، اشاعه فکر نو و درخواست استمرار تغییرات، مسافرت رجال و دانشجویان به فرنگ و انتقال مشاهدات به هموطنان و ورود پدیده‌های جدید تکنیکی، فنی و فرهنگی موجب تغییر در معماری قلعه‌های ایران شد. با ورود مدرنیسم و مدرنیته به ایران یکسان‌پنداشت دارای اثراتی بر معماری ایران بوده است. تأثیر معماری اروپا بر معماری ایران در دوران قاجار، ابتدا خود را در قلعه‌ها و خانه‌های عیانی، سپس در در بناهای عمومی نشان داد. با بررسی تاریخ و معماری عصر قاجار و مطالعه اسنادی آن دوره، چنین نتیجه می‌شود که با تغییر سیاست و اتفاقات فکری و اندیشه‌های حاکم بر جامعه در معماری آن دوران تأثیرگذار بوده است. معماری به عنوان جلوه کالبدی فرهنگ در یک جامعه در طول تاریخ متأثر از تعاملات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی بوده است. استان چهارمحال و بختیاری به دلیل وجود حاکمیت ایلی و زندگی قبیله‌ای به سرکردگی ایلخان و اتفاقات اجتماعی و فرهنگی در دوره قاجار از جمله مشروطه یکی از پرقلعه‌ترین منطقه ایران در تاریخ معاصر است. نگاهی به تاریخ سرزمین‌های بختیاری بیانگر این مطلب است که همزمان با حاکمیت قاجاریه در ایران، سرزمین‌های بختیاری دارای حاکمیت بوده و حتی به عنوان قلمرو حکومت شناخته شدند. قلعه‌های چهارمحال و بختیاری نمادی از تاریخ کهن بام بلند ایران است. قلعه‌های دیدنی و معروف استان چهارمحال و بختیاری قلعه چالستر، قلعه سردار اسعد بختیاری، قلعه امیرمفخم دزک، قلعه صمصام السلطنه شلمزار، قلعه بارده، قلعه امیر مجاهد و ... می‌باشد. قلعه‌های چهارمحال بختیاری به دو گروه درجه یک و درجه تقسیم می‌شوند. قلعه‌های درجه یک قلعه‌های وسیعی هستند که در آنها تزئینات به کار برده شده و گروه درجه دو قلعه‌هایی هستند که مثل گروه اول وسیع هستند اما تزئینات در آن به کار برده نشده است. از نظر وضعیت فعلی نیز قلعه‌های چهارمحال و بختیاری به سه گروه قلعه‌های معمور و آباد، قلعه‌های نیمه ویران و قلعه‌های مخروبه تقسیم می‌شوند. در واقع قلعه‌های معمور و آباد مورد استفاده مسکونی و فرهنگی قرار می‌گیرند و فعال هستند اما قلعه‌های نیمه ویران به صورت نیمه فعال مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند. و قلعه‌های مخروبه سهم عمده از قلعه‌ها را به خود اختصاص داده است. در این بناها از آیات

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

قرآنی، آینه کاری، نقاشی، نقوش شکار و جنگ، داستان‌های عاشقانه و نقوش قهوه خانهای، سقف های چوبی، حوض حیاط بزرگ، ستون‌های حجاری شده بسیار تماشایی و پنجره‌های گره چینی شده دیده می شود که فرهنگ و تاریخ پر شکوه ایران زمین را در جای جای خود با اقتدار نشان می‌دهند. هنرهای تزئینی و کاربردی زیبایی از جمله نقاشی هنر و سنگ تراشی و معرق منبت بر روی چوب در این بنا ها به خوبی مشهود است.

فهرست منابع

- احمدی، عباسعلی، اصغریان، مرضیه، هنر گره چینی چوب بر سقف قلعه های قاجاری چهارمحال و بختیاری، دوفصلنامه علمی-ترویجی نگارینه هنر اسلامی، دوره ۵، شماره ۱۶، صفحات ۶۳-۹۳. ۱۳۹۸
- اسکندرزاده، منوچهر، منصور نیلانلو، رعنا، بررسی و مطالعه معماری قلعه ها، نمونه موردی (قلعه سردار افشار تکاب)، مین همایش بین المللی معماری، عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم. ۱۳۹۵
- امامی، ندا، صفایی بروجنی، هومان، مقایسه طرح الگوی خانه های قاجاری و قلعه صمصام السلطنه شلمزار، اولین کنفرانس علمی پژوهشی شهرسازی، عمران، معماری و محیط زیست. ۱۳۹۹
- آخوندی سورکی، اردشیر، قلاع استان چهار محال و بختیاری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، استاد راهنما: سوسن بیانی. استاد مشاور: سرفراز، علی اکبر. ۱۳۷۲
- بابازاده اسکوئی، سولماز، پاکروان، گلناز، بررسی الگوهای مطرح در طراحی نماهای اصلی خانه های دوره قاجاریه و اوایل پهلوی اول در تبریز، همایش ملی سازه، راه، معماری. ۱۳۹۰
- رضا لو، رضا، اسلامی نسب، مهتاب، دادخواه، مهتاب، بررسی معماری بنای تاریخی قلعه مظفری شهر الشتر، دومین کنگره بین المللی سازه، معماری و توسعه شهری. ۱۳۹۳
- زارعی، محمد ابراهیم، حیدری باباکمال، یداله، اهمیت قلاع و استحکامات دوره ی قاجار منطقه شهداد در برقراری امنیت اجتماعی حاشیه غربی کویر لوت، پژوهش های باستان شناسی ایران، دوره ۴، شماره ۴، پیاپی ۶، ۱۳۹۳
- سهیلی، جمال الدین، محمودی زرندی، مهناز، صالحی، زینب، الگوهای طراحی معماری قلعه های استان ایلام در دوره قاجار با تأکید بر الگوهای رفتاری، فصلنامه شهر ایرانی-اسلامی، شماره ۲۱، ۱۳۹۴
- شریف کاظمی، خدیجه، عنانی، بهرام، محمدیان، فخرالدین، شناخت ساختار کالبدی و کارکرد قلعه های دوره قاجار در شهرستان بشرویه، دومین همایش ملی باستان شناسی ایران. ۱۳۹۴
- شمس دهکردی، میلاد، نگاهی نو به قلعه سردار اسعد بختیاری با توجه عناصر سازنده، قاجاریه، تقی پور دهکردی، شهرام، صادقی، سما، نگاهی نو به قلعه سردار اسعد بختیاری با توجه عناصر سازنده، قاجاریه، اولین کنگره بین المللی پژوهشهای علوم میان رشته ای در شهرسازی و معماری. ۱۳۹۶

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

شیخی سینی، فخرالدین، بررسی و تحلیل باستان شناختی قلاع فاجاری استان چهارمحال و بختیاری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه محقق اردبیلی، استاد راهنما: حسینی، هاشم، ۱۳۸۹

طاهری دهکردی، معصومه، معماری سنتی دوره قاجاردرخانه اشرافی دزک (قلعه دزک، استان چهارمحال و بختیاری)، مطالعات ایرانشناسی، شماره ۱۴، ۵۷-۷۵. ۱۳۹۸

قربانی، زهرا، ولی بیگی، نیما، تحلیل ویژگیهای ورودیها در معماری قلعه های استان چهارمحال و بختیاری، سومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی. ۱۳۹۴

کیانی، محمدیوسف، تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، انتشارات سمت، تهران. ۱۳۸۶

لشکری، شریفی نیا، مطالعه تطبیقی ساختارفضایی، علل شک لگیری و الگوی پراکنش قلاع فاجاریه و اوایل پهلوی در هاشمیه، استان ایلام، مطالعات باستان شناسی، شماره ۴. ۱۳۹۷

نظری گشنیگانی، خدیجه، نظری گشنیگانی، معصومه، طهماسبی، فرزین، بررسی هنر های کاربردی در بنای تاریخی قلعه امیر مفخم روستای دزک چهارمحال بختیاری، اولین همایش ملی باستان شناسی ایران. ۱۳۹۲

هاشمی نیا، محمد، میرکازهی نیا، حلیمه، بررسی و مطالعه شکل گیری قلعه تاریخی ناصری با توجه به معماری اسلامی دوره قاجاریه، اولین کنگره سالیانه بین المللی عمران، معماری و مطالعات شهری. ۱۳۹۵